

Savaş ve Barış Hakkındaki Düşünceleri Bağlamında Erasmus'u Konumlandırma Sorunu

The Problem of Positioning Erasmus in the context of His Thoughts about War and Peace

CELAL YEŞİLÇAYIR
Gümüşhane University

Received: 21.03.2018 | Accepted: 20.05.2018

Abstract: Desiderius Erasmus who is known as a prominent philosopher of renaissance period has been mentioned as a humanist or pacifist in many sources. Nevertheless, it seemed that he articulated some different thoughts beyond the ideas attributed to him. About the point in question, this work aims to discuss how to position Erasmus in ideological terms through analyzing his ideas he revealed in his works about war and peace. Within this context, it will be examined to what extent the ascription of humanist and pacifist frequently to him is coherent. Consequently, it will be tried to suggest a proposal about how we should describe him depending on the findings.

Keywords: Erasmus, war, peace, humanism, alienation.

© Yeşilçayır, C. (2018). Savaş ve Barış Hakkındaki Düşünceleri Bağlamında Erasmus'u Konumlandırma Sorunu. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1), 215-231.

Giriş

İnsanlığın kadim meselelerinden olan savaş ve barış sorunsalı düşünce tarihi boyunca birçok düşünür ve yazarın eserlerine konu olmuştur. Her eserin kendi devrinin bir çocuğu olduğu ilkesi savaş ve barış konularının ele alındığı metinlerde/eserlerde daha belirgin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Sözelimi savaş ve barış ile ilgili teoriler Antikçağ'ın düşünce atmosferine uygun olarak varlığın oluşu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Dönemin önde gelen filozoflarından *Herakleitos*, başta oluş olmak üzere varlığın temel ilkesinin savaş olduğunu savunuyordu (Herakleitos, 2009: 137/ Yeşilçayır 2017: XIV). Sonraki dönemde yaşayan *Stoacılar* ise, insanlar arasında süregelen savaşların sona ermesinin tabiatın prensiplerine uyum sağlayarak yaşamaktan geçtiğine inanıyorlardı. Ancak böylelikle insanlar arasında huzur ve barışın tesis edilmesi mümkün hale gelecektir. Milletler arasındaki sınırların da oldukça anlamsız olduğunu söyleyen Stoacılar, insanlar arasında saygının yaygınlaşması gerektiğini savunarak modern anlamdaki hümanizmin de temellerini atmış oluyorlardı (Cevizci, 2015: 151/ Yeşilçayır, 2017: 100).

Hristiyanlığın her alanda etkisini hissettirdiği Ortaçağ Avrupası'nda siyaset ve felsefe gibi disiplinler dinî temayüllerden nasibini fazlasıyla almıştır. Öyle ki bu dönemde kaleme alınan savaş ve barış hakkındaki teoriler dönemin ruhuna uygun olarak dinî bir nitelik kazanmıştır. Ortaçağ Avrupa'sının önemli Hristiyan düşünürlerinden olan Augustinus'un (354-430) savaş ve barış hakkındaki fikirleri gerek yaşadığı dönemde ve gerekse sonraki dönemlerde etkisini hissettirmiştir. O, *Tanrı Devleti* (Augustinus, 1978) adlı eserinde insanların Tanrı'nın emirlerine itaat etmeleri durumunda huzur ve barışa ulaşabileceklerini ifade etmiştir. İnsanlar arasında sağlanması gereken barışa dinî bir nitelik yükleyen bu anlayış sonraları başta Erasmus (1469-1536) olmak üzere birçok düşünür ve teologu etkilemiştir. Öyle ki Erasmus'un savaş ve barış hakkındaki düşünceleri temel olarak insanların Tanrı'nın/İsa'nın emirlerine itaat etmeleri suretiyle savaştan kurtulup, barışa ulaşabilecekleri tezine dayanıyordu.

Rönesans ve Avrupa kültürünün önde gelen düşünürlerinden biri olan Erasmus'un yaşadığı dönemde savaşların yoğun olarak yaşanması önemli ölçüde eserlerine yansımıştır. O, söz konusu savaş atmosferini ve barışa duyulan özlemi başta *Deliliğe Övgü*, *Barışın Şikâyeti*, *Savaş'a Karşı* ve

Bir Hristiyan Prens Eğitimi gibi eserlerinde ele alarak, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı gerek eleştirel, gerekse de serzeniş biçiminde kaleme almıştır. O, eserlerinde temel olarak savaş ve barış arasında mukayeseler yaparak, savaşın yol açtığı felaketler ile barışın sağlayacağı faydalara dikkat çekmeye çalışır. Erasmus, bu kıyaslamalarında rasyonel argümanların yanında dini temellendirmelere de başvurarak, insanların niçin barışın sağladığı nimetlerden uzaklaşıp savaş belasına bulaştıklarını sorgulamaya çalışır. Diğer taraftan onun bu düşünceleri ortaya koyarken satır aralarında oldukça farklı değerlendirmelere ve temellendirmelere yer verdiği de dikkatlerden kaçmamaktadır. Bununla birlikte onun bu düşüncelerinin içeriği ve bu minvalde ileri sürdüğü argümanlar, onu ideolojik anlamda konumlandırma sorunsalını karşımıza çıkarmaktadır. Ancak Erasmus, çoğu kez eserlerinde ortaya attığı düşüncelerin çeşitliliği göz önünde tutulmadan, hümanist ya da pasifist gibi sıfatlarla anılmaktadır.

Bu makalenin amacı Erasmus'u eserlerinde ortaya koyduğu savaş ve barış düşünceleri bağlamında analiz etmek, ideolojik anlamda nasıl konumlandırılabilirliğini tartışmaktır. Bu bağlamda ona sıklıkla ithaf edilen hümanist ya da pasifist olduğuna yönelik yakıştırmaların hangi ölçüde tutarlı olduğu irdelenmektedir. Bununla birlikte onun Hristiyanlığı ve Avrupalılığı nasıl algılayıp yansıttığı ve bunun yanı sıra Avrupalı ve Hristiyan olmayan halklara yönelik tutumları ele alınacaktır. Son tahlilde ise mevcut analizlerden yola çıkılarak onu nasıl tanımlamamız gerektiği konusunda bir sav ya da öneri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Döneminin Siyasi Atmosferi

İlk ortaya çıktığı dönemlerde Hristiyanlık insanlar arasında eşitliği ve adaleti ön planda tutması nedeniyle geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür. Öyle ki bu din; düşkünlerin, fakirlerin, kölelerin ve birinci sınıf olmayanların umudu olmuştur (Gökberk, 1990: 141). Ancak aradan geçen uzun zaman zarfında Hristiyanlığın başlangıçtaki bu insanî özelliklerinde önemli çözümler yaşanacaktır. Önceleri oldukça masum ve adil bir biçimde insanlar arasında yayılan Hristiyanlık, zamanla kurumsallaşmış, güç sahibi oldukça deformasyonlar ve bozulmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte dinin özünde olmayan ya da İsa'nın emretmediği ritüellerin zaman içinde zuhur etmesi de Hristiyanlık içindeki çözülmeyi

hızlandırmıştır. Söz konusu bozulmalar Engizisyon mahkemeleri ve cennetten yer satma anlamına gelen *endüljans*lar ile doruk noktasına ulaşmıştır. Hristiyanlık içinden türeyen farklı mezhepler/tarikatlar ve bunların kendi aralarındaki mücadeleleri aralarındaki savaşların da önemli ölçüde ortaya çıkış nedenidirler. XIV ve XVI. Yüzyıllar arasında ortaya çıkan bu savaşlar Hristiyanlığın ve Hristiyanların içinde bulunduğu durumu daha korkunç bir hale getiriyordu. Bununla birlikte bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getiren ve bunları eserlerine yansıtmaya çalışan düşünürler de yok değildi.

İşte böyle bir dönemde yaşayan Erasmus, eserlerinde mezkûr çözümler ve infisahlara yer vererek söz konusu durumdan duyduğu rahatsızlığa dikkat çekmeye çalışmaktadır. Ona göre İsa'nın getirdiği dinin ilk başlardaki adil ve eşitlikçi yapısından ciddi anlamda uzaklaşıldığı için insanlar bir dizi felaketler ve savaş belasının içine düşmüşlerdir. Onun düşüncelerinin oluşumunda Augustinus'un fikirlerinin yanında Antik Yunan düşüncesi de önemli rol oynamaktadır (Yeşilçayır, 2018: 8, 9). Bu bağlamda Erasmus'un Rönesans'ın genel karakterini yansıtan ve deyim yerindeyse onun amiral gemisini yüzdüren düşünürlerin başında geldiğini söylememiz mümkündür. Aynı zamanda onun Antikçağ düşüncesi ve İsa'nın mirası üzerinden bir hümanizm anlayışı oluşturmaya çalışması onu özgün kılan etkenlerin başında gelmektedir (de Nolphac, 2014: 6). Bu noktada çalışmamızın temel amacına da uygun olarak onun Antikçağ Yunan düşüncesi ve Hristiyanlık sentezi üzerinden nasıl bir hümanizm ortaya koyduğunu tartışmak gerekmektedir. Çünkü o, *Barışın Şikâyeti* ve *Savaşa Karşı'nın* yanında *Bir Hristiyan Prens'in Eğitimi* ve *Hristiyan Askerin El Kitabı* gibi eserler de kaleme alarak yaşanan sorunların çözümünde dini teamülün önemini de vurgulamak isteyecektir.

İşte Erasmus'un yaşamı Hristiyanlık içinde söz konusu çözümlerin had safhaya vardığı bir döneme tekabül etmektedir. Bu bağlamda onun ortaya koyduğu fikirlerle ilgili başka sorular da akıllara gelmektedir: O, bozulan ve değişime uğrayan din olgusu karşısında dinden ayrı bir öneri mi ortaya koymaktadır? Yoksa dinsel anlamda bir reformu mu savunmaktadır? Bütün insanlığı kapsayıcı hümanist bir anlayış mı benimsemiştir? Ve insanlığın kurtuluşunu bu anlayışta mı görmektedir? Öyle ki Erasmus'un bir Rönesans düşünürü olması ve bu dönemde değişik düşüncelerin zuhu-

runun yanında Antik Çağ düşüncelerinin tekrar gün yüzüne çıktığı göz önünde tutulduğunda bu soruların akıllara gelmesinin gayet doğal olduğunu söyleyebiliriz. Savaş ve barışla ilgili düşünceleri çerçevesinde onu nasıl konumlandırabileceğimizi tartışacağımız bu araştırmada söz konusu sorulara da cevaplar bulmaya çalışacağız.

Erasmus'ta Savaş ve Barış Bağlamında Aklın Rolü

Erasmus'un savaş ve barışla ilgili serimlemeler/karşılaştırmalar yaparken etkili bir retorik/belagat yöntemine başvurduğu gözden kaçmamaktadır. Bu tahlillerinde o, genellikle meseleye sorular sorarak giriş yapar ve konunun önemine dikkat çekmeye çalışır. Sözelimi *Savaşta Hayırda* "Savaş bir sürü adamın bir araya gelerek topluca adam öldürmesi ya da uzaklara yayıldıkça daha yıkıcı olan bir soygun değildir de nedir?" (Erasmus, 2014b: 30) ifadesine yer verir. Erasmus'a göre genel anlamda savaş bütün kötü şeylerin, barış ise bütün iyi şeylerin anasıdır. Zira savaş iyi, güzel olan her şeyi aniden yıkar, parçalar, tamamen yok eder ve insanların içine bir canavar sokar (Erasmus, 2014b: 34). Bu meseleye istinaden o, *Barışın Şikâyetinde*, "barışın sağladığı olağanüstü nimetlerden yüz çevirerek, insanın kendi isteğiyle böyle korkunç bir savaş canavarını çağırması ve bunun binlerce rahatsızlığa yol açması, delilikte zirve yapmak değil midir?" (Erasmus, 2018: 27) diye bir soru yönelir. Yine aynı eserde "Bir parça sağlıklı akla sahip olan insanlardan hangisi, böylesine kutsî, masraflı, yağcılıkla dolu, zahmetli, hilelerle, bu kadar zahmetli kovalamacalarla, sayısız belalarla ve böylesine pahalı bir takas için beni [barış] aramaya çalıştıklarına inanır?" (Erasmus, 2018: 28) diye bir soru daha sorarak, savaşın yol açtığı belaların barışı sağlamayacağına inananları hicveder. Diğer taraftan o, "Hangi intikam tanrıçası, zarar vermek için daha etkili olur da, bütün bağları yırtıp, parçalayıp, tahrip eder ve doyumsuz savaş hırsını insanların kalbine eker?" (Erasmus, 2018: 32) gibi sorular sorarak analizlerini Antik çağ düşüncesindeki tanrılara/tanrıçalara göndermeler yaparak renklendirmektedir. Bu tutum onun karakteristik bir Rönesans düşünürü olduğunu da ispatlar mahiyettedir. Ancak Erasmus'un savaş ve barış mukayeselerinde karşılaşılan dikkat çekici hususlar bununla sınırlı değildir.

Konulara sorular sorarak giriş yapmasının yanında onun retorik gücünü de güçlü kılan faktörlerden biri de rasyonalist tarzdaki mukayeselere ve te-

mellendirmelere başvurmasıdır. Bu bağlamda o, evrende uyum/harmoni içinde süregelen bir dizi öğeyi insan hayatı ile mukayese etmeye çalışır. Erasmus'a göre tabiat ya da Tanrı insanı savaşa değil, barışa uygun olarak yaratmıştır. Öyle ki insan savaşmak için ne öküzün boynuzuna, ne aslanın pençesine, ne timsah gibi güçlü bir ağza, ne de kirpi gibi dikenlere sahiptir. O, bunu "İnsan dediğimiz çıplak, zayıf, hassas, silahsız, yumuşak etten ve pürüzsüz bir tenden ibaret bir yaratık" (Erasmus, 2014b: 11) ifadesiyle anlatmaya çalışır. Şu halde insanoğlunun savaşa meyletmesini gerektirecek doğal bir neden yoktur. Hatta doğduktan sonra en fazla ve en uzun bakıma muhtaç olan varlık insandır. Ayrıca tabiat insana birçok vahşi varlıktaki gibi korkunç bir vücut yerine sevgiye ve barışa işaret eden naif bir beden bahşetmiştir. Şu halde Erasmus, insanın narin ve korunaksız yapısının onun diğer insanlarla birlikte barış içinde yaşamasına delalet ettiğine vurgu yapar. Dolayısıyla insanın hayatta kalabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi diğer insanlarla işbirliği içinde kalmasına bağlıdır (Erasmus, 2014b: 10-12). Ancak insanoğlu tabiatın işaret ettiği emarelere uyararak, barış içinde yaşamakta mıdır? diye bir soru akıllara gelebilir.

Belki de bu soru Erasmus'un insanlığa yönelttiği şikâyetlerin mihenk taşını oluşturmaktadır ve o yazılarında bu sorunun cevabını genellikle serzeniş şeklinde dile getirir. Bu bağlamda o, vahşi hayvanlara bahşedilmiş olan boynuz, pençe ve kürk gibi birçok özelliğin insanda olmamasına rağmen insanın niçin böylesine bir vahşilik arayışı içinde olduğunu sorgular. Şu halde insan, doğası gereği bazı hayvanlara verilen vahşiliği taklit edip bunu daha ileri seviyeye götürmeye heves etmiştir. O, diğer canlı varlıklarla kıyaslandığında insanın barışı hayata geçirebilmesi için akıl melekesinin yanında başka melekelerin de verildiğine dikkat çekmek ister: "Doğa o kadar çok tezahürle barış ve birliği öğretir, bu uğurda o kadar çok cezbedici olur, o kadar çok ağlar örer, o kadar çok örnekle bunun için ısrar eder!" (Erasmus, 2018: 32). Erasmus, akıl (ve konuşma) melekesinin yanında doğanın insana gözyaşı nimetini de sunarak insana sürekli barışın yoluna işaret ettiğinin altını çizer. Buna göre doğa insanın birliği, barışı kurması ve birbirlerine olan ihtiyaçlarını fark etmeleri için her türlü armağanı onlara sunmuştur. Onun yaşadığı çağdaki insanlara yönelik serzeniş/işkâyeti temel olarak bu bağlamda karşımıza çıkar. Çünkü barışın en çok yakışacağı ve buna her şeyden fazla ihtiyacı olan insan,

kendisine bahşedilen nimetlere nankörlük edercesine barış yerine savaşı tercih etmektedir (Erasmus, 2018: 31). Diğer taraftan o, insanoğlunun, tarih boyunca savaşların yol açtığı acılar ve sefaletlere bakıp, ibret almasından yakındır. Görebildiğimiz kadarıyla Erasmus insanlara bahşedilmiş akıl melekesi ve onların barış içinde yaşaması arasında mantıksal çıkarımlara başvurmaktadır. Onun insan aklı üzerinden ortaya koymaya çalıştığı argümanlar aynı zamanda onun retorliğini güçlü kılan etkenlerden biri olmaktadır. Şu halde insan kendisine bahşedilmiş akıl ve konuşma gibi yetenekleri keşfedip, barış içinde yaşamadığı sürece güven içinde değildir. Bu tutum ilk bakışta onun ortaya koyduğu kıyas ve temellendirmelerde akılsal/rasyonalist bir metodoloji benimsediği izlenimini uyandırmaktadır.

Bununla birlikte Erasmus'un savaşın yol açtığı zararları ve barışın sağladığı faydaları dile getirdiği metinler derin argümantatif bir metodolojiden ziyade herkesin anlayabileceği bir tarzda kaleme alınmıştır. O, bu anlamda akılcı bir temellendirme tarzına başvurur ve sorgulamalarında genellikle insan aklına vurgu yapar. Öyle ki doğa, iyiyi ve birliği isteyebilirsin diye bütün canlılar içinde yalnızca insana akıl melekesini bahşettiği halde, bütün öteki mahlûkatın birliği ve barışı sağlama konusunda insanlardan daha ileri seviyede olması oldukça düşündürücüdür (Erasmus, 2018: 30). Bu noktada Erasmus'un savaşa yol açan kişilerin akıl sağlıklarının yerinde olup olmadığından şüphe etmesi yine etkin bir retorik olarak karşımıza çıkmaktadır: “Barış, dünyadaki şeylerin içinde en iyi, en güzel; savaş da tam tersine en kötü, en rezil şey olduğuna göre; az iş ve çabayla barışı elde edebilecekleri yerde bu kadar çaba ve zorlukla savaş yapan bu insanların akıllarının yerinde olduğunu söyleyebilir miyiz?” (Erasmus, 2014b: 39). İnsanların akıllarını olumluya kullanmayıp, savaşa yönelmelerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmesinin ardından o, acaba gelecekte insanlığın savaşı sonlandırıp barışı sağlamalarına inanmakta mıdır? diye bir soru yöneltmek mümkündür.

Erasmus'un eserlerinde gerek yaşadığı dönemin kasvetli havası gerekse de insanlık tarihi boyunca savaşların insanlar arasında hiç eksik olmaması nedeniyle pesimist bir tutum içinde olduğu bazı noktalarda hissedilmektedir. Örneğin “Nihayet şunun tam olarak farkına vardım ki, bu insanlarda barışın yeri yoktur, bilakis savaşın kaynağı ve tohumları bulunur” (Erasmus, 2018: 34) ifadesi ile akıllı bir canlı olan insanın barış yerine

savaşa meyletmesinden duyduğu hayal kırıklığını dile getirir. *Bir Hıristiyan Prensin Eğitimi* adlı eserinde ise o, “İnsan doğası, büyük oranda, kötülüğe eğilimli olduğundan [...] (Erasmus, 2000: 42)” söz eder. Onun insanı tanımlarken takındığı kötümser havanın nedenini yine onun metinleri içinde yer alan ifadelerden çıkarmak mümkündür. Öyle ki insanların ego, hırs ve açgözlülüğün esiri olmaları durumunda barışa ulaşmaları mümkün olmayacaktır. Ona göre insanları savaşa sürükleyen ana neden akli kontrol altına almış tutkulardır. Hatta tutkular kendi aralarında da savaşır ve bilinç bir şeye yöneldiği zaman tutkular da oraya yönelir (Erasmus, 2018: 38). Erasmus’un bu anlatımlarında sık sık Antikçağ mitolojik tanrılarına/tanrıçalarına göndermeler yaptığı gözden kaçmamaktadır. Antikçağ kültürünün onun eserlerine bir motif olarak yansımaları onun Rönesans’ın önde gelen bir düşünürü olarak anılmasına yol açmıştır.

Erasmus’un analizlerinde rasyonalist bir yöneme başvurusu ve zaman zaman Antik Yunan felsefesine göndermeler yapması gözden kaçmamaktadır. Ancak ona göre akıl bahşedilmiş varlık olan insanın tutkuların esiri olması nedeniyle savaşların insanlık tarihinden hiç eksik olmaması dikkat çekici bir sorunsaldır. Onu karamsarlığa iten temel neden de aslında budur ve bu yüzden onun rasyonalist tarzda ilerleyen temellendirmeleri bir noktadan sonra farklılaşır. Bu bağlamda o, tutkuların insan aklını yönlendirmesiyle ortaya çıkan savaş gibi kötü eylemlerin önlenmesi için atılması gereken adımlara işaret etmeye çalışır. Buna göre tutkuların esiri olan insanın sadece akılla iyiyi sağlamaya muktedir olmadığı görüşündedir. Bu noktada o, pekâlâ Rönesans döneminde yükselişe geçen *politik güç* anlayışını benimseyip, ülkelerin barış ve huzuru için güçlü imparatorlar tarafından yönetilmesini savunabilirdi. Aynı zamanda Skolastik dönemin yol açtığı dini infisahlar daha tazeliğini korurken, tamamen din dışı bir anlayışa da başvurabilirdi. Fakat Erasmus, insan aklının tutkular tarafından esir alınmasının önüne geçebilecek olan dinî bir temellendirme tarzına yönelecektir. Bu tutum aynı zamanda onda baş gösteren mezkûr karamsarlığı aşmasını da sağlayacaktır.

Erasmus’ta Savaş ve Barış Bağlamında Dinin Rolü

Erasmus’un savaş ve barış arasında yaptığı mukayeselerde insanın kendine bahşedilmiş akıl nimetini iyiye kullanmayarak, savaşa meyletme-

sine istinaden bir dizi serzenişlerde bulunduğu ve bu anlamda karamsar bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun düşüncelerinde belli bir noktadan sonra argüman değişikliği olduğu gözden kaçmamaktadır. O, yukarda söz ettiğimiz tutkuların aklı savaşa sürüklemesi meselesine değindikten sonra daha çok dini karakterli argümanlar kullanmaya yönelmektedir. Ona göre insanı kör ederek, savaşa yol açan âmiller hırs, açgözlülük ve intikam gibi temayüllerdir. Bu çerçevede o, hırsın insanın gözünü nasıl kör ettiğini şu ifade ile anlatmaya çalışır: “Bir halk diğer bir halkla, bir şehir başka bir şehre karşı, bir taraf başka bir tarafla, bir kral başka bir kralla, iki insan delilik ve hırsla boş yere çarpışmaktadır ve yakında mayıs sinekleri gibi öleceklerdir, insan ilişkileri tamamen ter yüz olmuş halde-dir” (Erasmus, 2018: 52).

Erasmus, Hristiyanlar arasında yaygınlaşan öfke, hırs ve kindarlıktan duyduğu rahatsızlıklarla bunların yol açtığı savaşlar nedeniyle çok fazla din kardeşinin kanının akmasından şikâyetçi olmaya başlar. Ona göre İsa'ya inananlar arasında kardeşlikten uzaklaşarak, düşmanlığın baş göstermesi Hristiyan Avrupa'nın içinde bulunduğu vahameti göstermektedir. Buna göre İsa, İsa'ya karşı ve haç, haça karşı savaşmaktadır. En trajik olan ise iki tarafında bu savaşları Tanrı'nın adına yürütüyor olmasıdır. Bu duruma Erasmus “Tanrı'nın adı böylesine bir savaş şamatası ve öfke ile nasıl kirletilebilir?” (Erasmus, 2018: 61) diyerek oldukça yüksek seviyeden serzenişler yöneltir. Aynı zamanda o, bu savaş deliliğinin içine öfkeyle girenlere savaşlardan sonra Tanrı'nın huzuruna nasıl gidebildiklerini şöyle sorar: “Ey, kardeşini katletmek için koşan sen, hangi küstahlıkla ibadet edeceksin?” (Erasmus, 2018: 61). Bununla birlikte o, savaşların Tanrı'nın adıyla başlatılıp yürütülmesinin Hristiyanların içinde bulunduğu savaş durumunun vahametini daha da artırdığından şikâyetçidir. O, daha önce işaret ettiğimiz üzere, insanı savaş deliliğine yönelten etkenlerin kin, hırs, şan ve şöhet gibi tutkular olduğunu savunuyordu. Ona göre insan aklı bu belaları def etmeye muktedir değilse çözüm nerededir?

Erasmus, Hristiyan toplumların İsa'nın barışçı yolundan ayrılarak niçin savaşa yöneldiklerini sorguladıktan sonra Hristiyanlığın özüne yabancı bir din haline getirildiğine kanaat getirir. Bu bağlamda eleştirilerden en çok nasibini alanlar ise din adamlarıdır. Sayıları çok fazla olan rahip, papaz ve piskopos kiliseyi ve Hristiyanlığı savunma bahanesiyle savaş çıkırtkanlı-

ğı yaparak, din kardeşlerini bir birine düşürerek savaştırmaktadır (Erasmus, 2014b: 66 vd). Oysa ona göre barışın olmadığı yerde Tanrı, Tanrı'nın olmadığı yerde de barış yoktur. Dolayısıyla o, Hristiyanlar arasında meydana gelen savaşların İsa'nın emir ve öğütlerinden uzaklaşıldığı ve dinin özüne yabancılaştığı için ortaya çıktığını vurgular. Çünkü İsa, barışı, birliği ve kardeşliği miras bırakmıştı. Ona göre Mesih'in yeryüzündeki vekilleri olan papalar onun yolundan çıkmışlardır ve baba anlamına gelen Papa unvanını hak etmemektedirler (Erasmus, 2014a: 101). Yine onlardan "Sessizlikleriyle Mesih'in halk arasında unutulmasına neden olan, Tanrının inayetiyle utanmadan ticaret yapan, zorlama yorumlarla mesleğini aslından saptıran ve mesleklerini nefret edilesi ahlaksızlıklarıyla bulaşık bezi gibi kirleten Papalar" (Erasmus, 2014a: 103) diye söz eder. Erasmus'un onlara karşı duyduğu öfkenin temel nedeni ise bir barış prensi olarak nitelendirdiği İsa'nın yolundan uzaklaşarak, savaş çığırkanlığı yapmaları ve onun yolundan ayrıldıkları halde Hristiyan olarak anılmaktan utanmalarındır.

Erasmus, aklı etkisi altına alan ve savaşta neden olan hırs, öfke ve açgözlülük gibi tutkuların ancak Tanrı'ya itaat yoluyla kurtulmanın mümkün olabileceğine dikkat çekmeye çalışır. Bununla birlikte kendi devrinde yaşayan din adamlarına değil de İsa'nın emir ve öğütlerine kulak vermek gerektiğinin de altını çizer. İlk başlarda savaşın temel nedeninin tutkuların aklı esir alması olduğunu söyleyen Erasmus, bu nedenin çerçevesini genişleterek hırs ve öfke gibi nedenlere dinsizliği de ekler. Bununla birlikte onun dini argümanlara yönelmesi, aynı zamanda insanın kin ve hırs gibi eğilimlerden ancak Tanrı'ya yönelerek kurtulabileceği anlamına da gelmektedir. Savaş çığırkanlığı yapan devlet ve din adamları bütün ömrünü sevgi ve kardeşliğe adayan İsa'yı ve onun emrettiklerini hatırlamaları gerekmektedir (Yeşilçayır, 2018: 14). Ezcümle o, insan aklının kötüye kullanımı ile ortaya çıkan savaş ve bir dizi beladan kurtulmak ancak Hristiyanlığın özüne dönüşle mümkün olacağına inanır.

Dolayısıyla Erasmus, rasyonalist/akılcı temellendirmelerle savaş ve barış meselelerini analiz ederken, argümanlar tedrici olarak Hristiyanlığa doğru evrilir. Onun "Ruhu bedenden çıkardığında bünyenin bütün azaları yok olurlar ve barıştan uzaklaşıldığında ise bütün Hristiyan toplumunun hayatı ölür" (Erasmus, 2018: 49) ifadesi düşünüldüğünde, insandan Hristi-

yan'a, dünya toplumundan Hristiyan toplumuna doğru bir geçişin olduğu gözden kaçmamaktadır. Siyaset felsefesi bağlamında analiz edildiğinde onun kurgusunda akılcı ve dini olmak üzere ikici/düalist bir tutumun olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte onun düşünce dünyasının sadece bu öğelerle sınırlı olmadığını ifade etmemiz gerekir. Özellikle onun metinlerinin satır aralarında yer alan dışlayıcı ve ötekileştirici ifadeler Erasmus'u ideolojik anlamda konumlandırma sorununu daha da zorlaştırmaktadır. Gerçekten de genel temayül olarak hümanist ya da pasifist olarak tanınan biri nasıl olur da dışlayıcı/ötekileştirici ifadeler kullanır? diye bir soru akıllara gelebilir.

Erasmus'ta Ötekileştirici Unsurlar

Öncelikle onun rasyonalist bir bağlamda ifade ettiği düşüncelerin bütün insanlığın iyiliği için kaleme alındığına dair bir intiba uyandırdığını ifade etmemiz gerekir. Ancak eserleri dikkatli irdelendiğinde onun insanlığın genelini düşünüp düşünmediğine dair bazı soru işaretleri oluşmaktadır. Öyle ki, Erasmus hakkında çok az bilgi sahibi olanların onunla ilgili düşündükleri de, kendini insanlığa adanmış bir düşünür olduğu yönündedir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla onun düşünceleri zaman içinde insanlıktan Hristiyanlığa doğru evrilen bir süreç izlemektedir. Onun, temel olarak başvurduğu benzetme Hristiyanları bir vücudun azaları olarak görmesidir ve bu örneğini Avrupalılık ile Hristiyanlık arasında adeta bir sentez yapmaya çalıştığı şu ifadelerde net olarak gösterir: "Ren, Fransızlar ile Almanları ayırabilir ancak Ren, Hristiyan'ı Hristiyan'dan ayıramaz. Pireneler, İspanyolları, Fransızlardan ayırabilir, ancak bu onların kiliseler ittifakını ortadan kaldırmaz. Deniz, İngilizleri Fransızlardan ayırabilir, ancak arasındaki din birliğini asla ayıramaz" (Erasmus, 2018: 70). Ahmet Cemal'e göre birleşik bir Avrupa idealinin en güçlü temellerinden biri Erasmus'un fikirleridir. (Cemal, 2013: 13). Erasmus'un söz konusu Hristiyan birliğinin zirve noktası ise bütün Hristiyanların bir vücudun azaları gibi kardeşçe yaşayacağı İsa'nın Krallığından (Erasmus, 2018: 55) söz etmesidir. Buna göre Hristiyanlar birbirlerine kardeşlik bağıyla bağlanıp, savaş ve düşmanlığı def etmelidirler. Onun kardeşlik dairesinde diğer dinlerin yer almaması belki onu ötekileştirici olarak nitelendirmeye yetecek bir argüman olarak görülmeyeceğini varsayarak argümanlarımızı çeşitlendirmeye çalışalım.

Erasmus'un düşüncelerinin Hristiyan birliğine doğru evrildiği görülmektedir, ancak onun başka din ve milletleri dışarıda tutması bununla sınırlı değildir. Bunlardan en fazla nasibini alan ise şüphesiz Türklere yönelik kullandığı ifadelerdir. O, Osmanlı ile Venedik arasında imzalanan 1503 ve 1513 tarihli barış antlaşmalarına (İnalçık, 2003: 66,67) işaret ederek şu serzenişte bulunur: "Hristiyanlar Türklerle bir birlik kurarken, kendi aralarında savaşıyorlar!" (Erasmus, 2018: 52). Ayrıca Hristiyanların kendi aralarındaki savaşlarda birbirlerini öldürmesinden duyduğu şikâyeti dile getirmek için, "Türklerden ve şeytanlardan hoşlanıyorsanız böyle kurbanlar vermeye devam etmelisiniz" (Erasmus, 2018: 62) diye serzenişte bulunur. Ancak onun Türklere yönelik asıl garez ve kinin belirginleştiği şu ifade çok manidardır: "Fakat bu insan ruhunun kesinlikle savaşız yapmayan türden kaçınılmaz bir hastalığı ise, en iyisi neden bu bela Türklerin üzerine yağdırılmıyor?" (Erasmus, 2018: 69). Dolayısıyla savaş bir şeytan işi olarak, insanlar arasında bir sürü bela ve kötülüğe yol açmaktadır. Ancak Erasmus'a göre Hristiyanlar eğer savaşmadan duramıyorlarsa, en mantıklısı bu belayı Türklerin üzerine yönlendirmeleridir. Burada dikkat edileceği üzere Erasmus'un savaşın tüm insanlık için kötü bir olgu olduğu yönündeki anlayışı değişerek, Hristiyan olmayan halklara yönelik meşru görülen bir olguya dönüşmektedir.

Belki de bu noktada biraz ileri gittiğini düşünen Erasmus, yer yer yine savaşın yol açtığı felaketlerden söz ederek, aslında Türklere savaşmaktan ziyade onlara Hristiyanlığın güzel ve barışçı yönlerini göstererek onları İsa'nın dinine kazandırmanın daha faydalı olacağından söz eder. Bununla birlikte "Eğer Türkleri Hristiyanlığa kazandırmak istiyorsak, önce kendimizin Hristiyan olması gerekir!" (Erasmus, 2018: 78) cümlesinden de anlaşılacağı üzere onun hayatının temel prensibinin aslında Hristiyanlık olduğu gerçeği ayan beyan ortaya çıkmaktadır. Başka bir metinde ise bu temennisini yineleyerek, "Türkleri İsa'ya boyun eğdirmek için kullanılacak en iyi silahlar bunlardır" (Erasmus, 2014b: 67) diyerek, Hristiyanların saf, masum ve mütevazı bir hayat yaşayarak örnek olmaları gerektiğine vurgu yapar. Bununla birlikte: "Yeryüzünün dörtte üçünü kaplayan şu barbar Türkler kendi dinlerinin doğruluğu ile övünüp boş inançlara kapılmış alçaklar saydıkları Hristiyanlara tepeden bakarlar" (Erasmus, 2014a: 65) derken aslında Türklere ilgili düşünceleri oldukça belirginleşmiştir. Diğer

tarafından Erasmus'un söz konusu dışlayıcı tutumu yalnızca Türklere yönelik midir diye bir soru akıllara gelebilir.

Onun kaleme aldığı metinlerde karşılaşılan ötekileştirici ve dışlayıcı tutumlar aslında yalnızca Türklere sınırlı olmadığı görülmektedir. Özellikle onun eserlerinde Yahudilerle ilgili kullandığı ifadeler tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bunlara bazı örnekler vermek gerekirse: “Acaba İsa doğduğunda bir melek savaş borusunu mu öttürmüştü? Yahudiler borunun yüksek sesini duymuş olacaklar ki savaşmayı kendilerine meşru görüyorlar” (Erasmus, 2018: 42) ifadesiyle Yahudileri hedef alır. Ayrıca devrindeki Hristiyanların, Yahudiler, Paganlar ve vahşi hayvanlardan daha korkunç savaştıklarından söz eder. Ona göre Yahudilerin başka halklara açtığı savaşları, Hristiyanların kötü huylara karşı tatbik etmeleri gerekirdi (Erasmus, 2018: 52). Görebildiğimiz kadarıyla Erasmus, Hristiyan ve Yahudi kıyaslamasında belirgin bir biçimde ötekileştirme ile karşılaşmaktadır. *Deliliğe Övgüde* ise delilik bağlamında şu ifadeye yer verir: “Çok daha mutlu olan Yahudiler Mesihlerini tatlı tatlı bekleyerek yaşar ve bu arada daima Musa'nın dinine bağlı kalırlar” (Erasmus, 2014a: 65). O, bununla Yahudileri kurtarıcıyı bekledikleri için hicvetmektedir. Bununla birlikte Erasmus'un eserlerinde rastlanan ötekileştirici ve anti-Semitik ifadeler yalnızca bizim dikkatimizi çekmiş de değildir.

Guido Kisch'e göre Erasmus çok derin bir Yahudi düşmanıdır ve kitapları ile arkadaşlarına yazdığı mektuplarda bu tutumunu ortaya koymaktadır (Kisch, 1969: 5-25). Hollandalı teoloji profesörü Hans Jansen, onun yazılarında ve mektuplarında rastlanan antisemitist unsurların ciddi anlamda kaygı verici boyutta olduğunu iddia etmektedir.¹ Benzer düşüncelere Alman teoloji profesörü Thomas Kaufmann'da yer vermektedir.² Onun Hristiyan olamayan dinlere ve milletlere yönelik dışlama ve ötekileştirmeleri doğrudan bu konu ile ilgili yazılmış bir metinden ziyade satır aralarında ve yaptığı benzetmelerde ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde o, dışlama meselesini benzetme yapmak suretiyle iyice ileriye götürerek “zenciyi beyazlatmak isteyince kurumlaşır, küstahlaşır” (Erasmus, 2014a: 16vd.) şeklinde bir ifadeye yer vererek, siyah tenlilere yönelik fikrini de açığa vurmuş olur.

¹ Daha fazla bilgi için bkz. <https://heplev.wordpress.com/2014/07/28/erasmus-furst-des-humanismus-der-renaissance-und-antisemit/>. Erişim Tarihi: 04.08.17.

² <http://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-6300>. Eriş. Tarihi: 12.08.17.

Bununla birlikte Erasmus'un metinlerinde halka yönelik aşağılayıcı pasajlar da dikkat çekicidir. Sözelimi *Barışın Şikâyetinde* insanların aklını yeterince kullanmadığından ve güç sahiplerinin bu durumu kendilerine fayda sağlamak için kullandığından söz eder. (Erasmus, 2018: 70). Onun halka yönelik olumsuz düşüncelerinin yanında çarpıcı olan diğer bir nokta ise kadınlara yönelik ötekileştirici tutumudur. Bu tutumu *Deliliğe Övgüde* apaçık bir şekilde ortaya çıkar: “Gerçekten de bir kadın bilgelik taslamayı denerse, zaten sahip olduğu deliliğine yeni bir delilik ekler; çünkü doğasından gelen kötü bir alışkanlık varsa, ona direnmek ya da onu erdemli bir görüşün ardına gizlemek kötü eğilimi artırmak olur” (Erasmus, 2014a: 30). Benzer şekilde o, *Bir Hristiyan Prens Eğitimi*nde “Fakat, bu noktada herhangi bir kadından daha aptal, hem de daha yanlış bir yola sapmış olan kimi idiot saray adamları karşı çıkacaktır” (Erasmus, 2000, 50) ifadesiyle kadınları normal insan sınıfından ziyade ikinci sınıf bir canlı olarak nitelendirmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Erasmus'un eserlerinde ötekileştirici ve dışlayıcı unsurlar tek yönlü ya da bir gruba yönelik değildir. Muhtelif biçimleriyle karşımıza çıkan mezkûr ifadeler aslında onu salt tek bir kimlikle tanımlama zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Erasmus'a yaygın olarak atfedilen birtakım sıfatlar tartışmalı bir boyut kazanmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Ana metin içinde değinmediğimiz iki temel noktaya son bölümünde yer vermemiz yerinde bir tutum olacaktır. Öncelikle Erasmus'un başka dinlere, milletlere ve kadınlar için dışlayıcı ifadeler kullanmasına rağmen, niçin bir *hümanist* olarak anıldığına bir açıklık getirmeye çalışalım. Bu noktada Rönesans döneminde ortaya çıkan hümanizm ile modern anlamda kullanılan hümanizm anlayışının farklı muhtevaları olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans'ta Antik dönemin insan ve değer anlayışları tekrar canlanmaya başlamıştı ve bu tutumu eserlerine yansıtan düşünürler hümanist olarak adlandırılıyorlardı (Cevizci, 2015: 379). Diğer bir ifade ile Rönesans döneminde Antikçağın değerlerini eserlerinde işleme anlayışına hümanist yöntem adı verilmekteydi. Dolayısıyla Erasmus'a atfedilen hümanist yaftasını bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Pasifizm konusunda ise onun metinlerinde önemli ölçüde yalpalanmalar olduğu dikkat çekmektedir. Hristiyanla-

rın savaşa son verip sadece savunma savaşlarını tercih etmelerini önerdikten birkaç cümle sonra, neden bu belayı Türklere yöneltmiyorsunuz ifadesine yer vermesi fikirleri arasında uyuşma olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda onun, insancıl olmaktan ziyade koyu bir İsevi olmaya doğru evrilen bir düşünce atmosferi içinde olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte eserlerinde Yahudilere yönelik olumsuz tutumlarından dolayı onun *antisemist* bir tarafının olduğu kadar önemli derecede *antitürklük* yönünün de olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Diğer husus ise Erasmus'un Avrupa'da bir öğrenci değişim programına adı verilecek kadar önemli bir şahsiyet haline gelmesi ile ilgilidir. Bu durumu birçok kaynağa bakarak iddia etmemiz mümkündür: Pierre Weill Avrupa Birliği'nin Hristiyanlık temelinde kurulmasında Erasmus'un önemi dikkat çekerek, bu dini temelin günümüze önemli yansımaları olduğunu ifade etmektedir (Canbolat, 2007: 96, 97). Söz konusu Hristiyanlık temeli dün olduğu gibi bugün de Avrupa Birliği için önemli derecede birleştirici bir rol oynamaktadır. Buna göre tarihsel/dini temelleri düşünülerek Avrupa Birliği'nin kültür, düşünce ve sanat alanındaki birçok projesine Erasmus adı verilmektedir (Cemal, 2013: 13). Hilmi Demir'e göre Erasmus, bütün Hristiyanları İsa'nın baş olduğu bir vücudun azaları gibi görmekteydi ve en büyük ideali Avrupa Hristiyan birliğinin kurulmasıydı. Şu halde onun adının Avrupa Birliği ile anılması bu birliğin Hristiyan kardeşliğine dayandığının bir göstergesidir ve bir AB projesi olarak yayınlanan değişim programına Erasmus adının verilmesi de tesadüf değildir (Demir, 2012: 13). Dolayısıyla temelleri Hristiyan kardeşliğine dayanan Avrupalılık bilincinin oluşmasında ve Avrupa Birliğinin teorik temellerinin atılmasında Erasmus'un önemi yadsınamayacak derecededir. Söz konusu önemine istinaden Erasmus adı Avrupa'da birçok kurum ve organizasyona adı verilerek yaşatılmak istenmektedir. Buraya kadar olan araştırmamızda Erasmus'u ideolojik anlamda tek tipe indirgemenin (Örneğin *bümanist*) tutarlı bir tutum olup olmadığını tartışmaya çalıştık. Çalışmamızı şu ifadelerle neticelendirmek mümkündür:

Araştırmamız göz önünde tutulduğunda Erasmus'un özellikle savaş ve barış konularını ele aldığı eserlerinde tekdüze görüşler ele almadığı anlaşılmaktadır. O, filozof yönünü belirginleştiren oldukça rasyonel temellendirmeler ortaya koyduğu gibi, yine onun teolog yönünü gösteren

dini temellendirmeler de görmezden gelinemeyecek derecede ağır basar. Hristiyanların İsa'nın öğütlerine geri dönmesini tavsiye etmekle de bir din reformcusu hüviyetini taşıdığını görebilmekteyiz. Bununla birlikte özü itibariyle çok sıkı Hristiyanlık temellerine bağlı olduğunu ifade etmemiz gerekir. Diğer taraftan onun eserlerinde karşımıza çıkan çarpıcı bir nokta ise, farklı din ve milletlere yönelik ötekileştirici unsurlara yer vermesidir. Söz konusu tutumları/ifadeleri Erasmu' modern anlamda bir hümanist ya da pasifist olarak nitelendirme gücünü karşımıza çıkarmaktadır. Dolayısıyla onun farklı düşünceleriyle birlikte değerlendirilip, anlaşılması gerektiğini önermemiz yerinde bir tutum olacaktır.

Kaynaklar

- Augustinus (1978). *De Civitate Dei (Vom Gottesstaat*, Buch 11- 22). (Übers. W. Thimme). München: DTV Verlag.
- Canbolat, İ. S. (2007). Türk-Alman İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik. *1. Türk-Alman İşbirliği Forumu, Uluslararası Sempozyum*. Ankara: Akdeniz Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 82-99.
- Cemal, A. (2013). Zweig ve Erasmus: İki Hümanist Üzerine Notlar. *Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi*. (Çev. A. Cemal). İstanbul: Can Yayınları, 11-15.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- De Nolhac, P. (2014). Önsöz. Erasmus. *Deliliğe Övgü*. (Çev. V. Kamer). İstanbul: Cem Yayınları, 5-10.
- Demir, H. (2012). Erasmus ve İslamofobi. *Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi E-Bülten*, 5, 13.
- Erasmus (2000). *Bir Hristiyan Prensin Eğitimi*. (Çev. T. Göbekçin). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Erasmus (2014a). *Deliliğe Övgü*. (Çev. V. Kamer). İstanbul: Cem Yayınları.
- Erasmus (2014b). *Savaşta Karşı*. (Çev. P. Korkmaz). İstanbul: Zeplin Düşünce.
- Erasmus (2018). *Barışın Şikâyeti*. (Çev. C. Yeşilçayır). İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Herakleitos (2009). *Fragmanlar*. (Çev. C. Çakmak). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İnalçık, H. (2003). Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret. *Doğu Batı*, 24, 55-81.

Kisch, G. (1969). *Erasmus' Stellung zu Juden und Judentum*. Tübingen: J. S. B. MOHR.

Yeşilçayır, C. (2017). *Ebedi Barış, Pax Romadan Birleşmiş Milletlere*. İstanbul: Tezkiye Yayınları.

Yeşilçayır, C. (2018). Çevirmenin Önsözü: Erasmus ve Barışın Şikâyeti. Erasmus. *Barışın Şikâyeti*. (Çev. C. Yeşilçayır). İstanbul: Dedalus Yayınları, 7-23.

Zweig, S. (2013). *Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi*. (çev. A. Cemal). İstanbul: Can Yayınları.

<http://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-6300>. Erişim Tarihi: 12.08.17.

http://www.mavimelek.com/humanist_kultur_erasmus.htm. Erişim Tarihi: 08.08.17.

<https://heplev.wordpress.com/2014/07/28/erasmus-furst-des-humanismus-der-renaissance-und-antisemit>. Erişim Tarihi: 04.08.17.

Öz: Rönesans Döneminin önde gelen bir düşünürü olarak tanınan Desiderius Erasmus birçok kaynakta hümanist ya da pasifist olarak anılmaktadır. Bununla birlikte onun eserlerinde söz konusu yakıştırmaların ötesinde düşünceler dile getirdiği de görülmektedir. Söz konusu sorunsala istinaden bu çalışma Erasmus'u eserlerinde ortaya koyduğu savaş ve barış düşünceleri bağlamında analiz ederek, ideolojik anlamda onun nasıl konumlandırılabilirliğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ona sıklıkla ithaf edilen hümanist ya da pasifist olduğuna yönelik yakıştırmaların hangi ölçüde tutarlı olduğu irdelenecektir. Son tahlilde ise ortaya çıkacak tespitlerden hareketle onu nasıl tanımlamamız gerektiği konusunda bir öneri sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erasmus, savaş, barış, hümanizm, ötekileştirme.

